

نگاهی به وضعیت شاخص‌های مهاجرتی در ایران

رصدخانه مهاجرت ایران در سال ۱۴۰۰، از دوبرابر شدن میزان مهاجرت ایرانی‌ها در طول ۳۰ سال گذشته خبر داده است. گزارش سال ۱۴۰۱ این رصدخانه نیز نشان می‌دهد فتر فشرده مهاجرت ایرانی‌ها باز شده و هم‌اکنون شاهد مهاجرت عام و توده‌ای ایرانیان هستیم. در سال‌های قبل، سخن از مهاجرت نخبگان بود (به عنوان نمونه طی سال‌های گذشته، ۳۹ درصد از برگزیدگان المپیادهای علمی و از بین نفرات یک تاصد کنکور، ۲۷ درصد و از بین نفرات یک تاصد کنکور، ۱۶٫۷ درصد مهاجرت کرده‌اند)، اما امروز سخن از مهاجرت همگان است.



محمد فرد

روشن‌فکر

به نظر می‌رسد ایران در آستانه یک «موج مهاجرتی» جدید است. در پیمایش مؤسسه گالوپ که در سال ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۷ در ۱۵۰ کشور انجام شد، نمره ایران در شاخص «جریان بالقوه مهاجرت» برابر با ۱۶٪- در شاخص «پتانسیل جذب استعدادها»، نمره ۲۷٪- و در «شاخص مهاجرت جوانان» نمره ایران ۱۹٪- بود. امتیازات ایران در همه شاخص‌ها منفی است و این یعنی اگر محدودیت‌های جابه‌جایی بین کشورها حذف شود، جمعیت کلی ایران، جمعیت استعدادها و جمعیت جوانانی که از کشور خارج می‌شوند بیش از تعدادی است که به ایران وارد می‌شوند. این موضوع به این معناست که در صورت حذف محدودیت‌ها، جمعیت کشور ۱۶ درصد، جمعیت استعدادها ۲۷ درصد و جمعیت جوانان ۱۹ درصد کاهش می‌یابد (سالنامه مهاجرتی ایران، سال ۱۴۰۰).



در سال ۲۰۲۰ در میان کشورهای دنیا، رتبه ایران در مهاجرت فرستی ۵۴ و در مهاجرت پذیری ۲۳ بوده است

وضعیت ایران در مهاجرت‌های اجباری- پناهنجویی در جهان در پایان سال ۲۰۲۰

رتبه ایران در جهان	ایران	جهان	
۱۴	۷۷.۲۱۷	۴.۱۳۸.۸۸۹	تعداد افراد در وضعیت پناهنجویی
۲۲	۱۳۴.۷۶۷	۲۰.۶۵۰.۳۰۴	تعداد افراد در وضعیت پناهندگی
۱۰	۸۰۰.۰۰۰	—	تعداد پناهندگان در ایران

منبع: UNHCR Data Finder به نقل از تکاوران، ۱۴۰۱

سال ۱۴۰۰.

مهاجرت رسمی و اجباری

علاوه بر مهاجرت که روال رسمی دارد، مهاجرت اجباری یا «پناهنجویی» نیز روند رو به رشدی در ایران داشته است. در آمارهای «کمیساریای عالی سازمان ملل برای پناهندگان»، ایرانیان جزء ملیت‌های در وضعیت پناهنجویی یا پناهنجی قرار دارند. طبق این آمارها در پایان سال ۲۰۲۰، تعداد ۱۳۴ هزار و ۷۶۷ ایرانی در وضعیت پناهنجی در جهان قرار داشتند و ایران در رتبه ۲۲ قرار داشت. همچنین ۷۷ هزار و ۱۲۱ ایرانی در وضعیت پناهنجی قرار دارند و ایران از این جهت در رتبه ۱۴ جهان قرار دارد. در سال ۲۰۲۰ تعداد ۱۵ هزار و ۳۳۳ درخواست پناهنجی جدید از سوی اتباع ایران در کشورهای مختلف ثبت شده است. در این سال به ۸۶۱ نفر از پناهندگان ایرانی تابعیت کشورهای دیگر اعطا شده و ۳۹۴ نفر از پناهندگان ایرانی در کشورهای ثالث اسکان مجدد یافتند. به طور کلی میزان ارائه پاسخ مثبت به پناهنجویان ایرانی در کشورهای اروپایی در سال ۲۰۲۰ (مرحله اول بررسی درخواست‌ها) به پایین‌ترین حد خود در شش سال اخیر رسید (سالنامه مهاجرتی ایران، سال ۱۴۰۰).

میل به مهاجرت

علاوه بر رفتار مهاجرت، بررسی نگرش به مهاجرت یا میل به مهاجرت نشان از گستردگی آن در بین شهروندان



جمعیت، کاهش نرخ باروری، توقف روند توسعه صنعتی و اقتصادی کشور و صدها مشکل اساسی دیگر که بیانشان صرفاً تکرار مکررات است. حال باید پرسید آیا نظام حکمرانی کشور در مورد مهاجرت گسترده جوانان و نیروهای انسانی به کشورهای خارجی نگرانی داشته است؟ برای پاسخ به این سؤال نه به گفته‌ها بلکه باید به سیاست‌ها و اقدامات نگرست. اگر نگرانی وجود داشته باشد، باید در سیاست‌ها و اقدامات برای اصلاحات اجتماعی ببینیم، اما آنچه می‌بینیم، نه سیاست‌های اصلاحی برای بهبود زندگی و کار بلکه اقداماتی است که منجر به سخت‌تر شدن زندگی فردی و اجتماعی و شرایط کسب‌وکار است که یک مورد جدی آن، وخیم‌تر شدن وضعیت اینترنت در ایران است؛ بنابراین می‌توان گفت در عمل، بیشتر مسیر مهاجرت به جوانان نشان داده می‌شود، نه اصلاحات ملموس و امیدوارکننده.

فعالیت تحقیقاتی و علمی در خارج از کشور، رویه‌های اداری و قوانین اجرایی کارآمد در گرایش نخبگان ایرانی به مهاجرت تأثیرگذار است. همچنین «دستیابی به امکانات رفاهی و خدمات شهروندی عرضه شده در خارج» بر مهاجرت نخبگان تأثیرگذار بوده و عدم امکان اشتغال بر مبنای تخصص و ضعف بستر کاری مبتنی بر فعالیت‌های علمی و پژوهشی نیز از جمله عوامل مؤثر در مهاجرت این طیف از مهاجران بوده است. به طور کلی عدم ساخت‌یافتگی نظم اجتماعی، قوانین اجرایی و ساختار نه‌چندان کارآمد مراکز علمی و اجرایی از اصلی‌ترین عوامل منتهی به مهاجرت نخبگان در کشور محسوب شده‌اند.

اثرات منفی مهاجرت

مهاجرت گسترده جوانان از کشور اثرات منفی زیادی دارد. کاهش نیروهای مفید انسانی در کشور، کاهش

ایرانی دارد. به نظر می‌رسد میل به مهاجرت در تمامی اقشار و طبقات اجتماعی در حال گسترش است. به عبارت دیگر، طبقه اجتماعی تأثیری در مهاجرت ندارد و همان‌طور که پیش‌تر نیز ذکر شد طبقات مختلف اجتماعی در ایران مهاجرت می‌کنند. پیمایش رصدخانه مهاجرت در سال ۱۴۰۱ نشان می‌دهد بیش از ۶۰ درصد گروه‌های حاضر در نظرسنجی، غیر از پزشکان و پرستاران، تمایل زیاد و خیلی زیاد به مهاجرت دارند. این میل در میان کارکنان، مدیران میانی و همچنین کارآفرینان و مدیران ارشد از سایر گروه‌ها بالاتر و حدود ۷۰ درصد است. میل زیاد و خیلی زیاد به مهاجرت در میان دانشجویان در سال ۱۴۰۱ نیز نسبت به سال گذشته، با یک درصد رشد به ۶۷ درصد رسیده است. در این بین، تعداد دانشجویانی که گزینه میل به مهاجرت کم و خیلی کم را انتخاب کرده‌اند، با شش درصد افزایش نسبت به سال ۱۴۰۰، به حدود ۲۰ درصد در سال ۱۴۰۱ رسید.

دلایل مهاجرت

اما عوامل و دلایل مهاجرت از ایران چه هستند؟ پژوهش‌ها نشان می‌دهد «وضعیت کلی کشور» و «عوامل اقتصادی» از جمله مهم‌ترین عوامل و انگیزه‌های گروه‌های مختلف اجتماعی برای مهاجرت از کشور است. «عدم وجود فرصت‌های ایفای نقش»، «احساس غیرمفید بودن در کشور» و همچنین «نداشتن تصور امیدوارکننده نسبت به آینده» موجب می‌شود افراد برای مهاجرت اقدام کنند. شرایط سخت اقتصادی ناشی از تحریم‌ها، تلاطم‌های شدید نرخ ارز و نرخ تورم و افزایش نرخ بیکاری در اثر شیوع کرونا باعث تشدید میل به مهاجرت در ایران شده است (سالنامه مهاجرتی ایران، سال ۱۴۰۰). پیمایش رصدخانه مهاجرت ایران نشان می‌دهد تا چند سال گذشته، «مشکلات اقتصادی» دلیل اصلی مهاجرت ایرانی‌ها بود اما از دو سال گذشته، اقتصاد به پله دوم سقوط کرده و حالا این «ناامیدی از آینده» است که جای مشکلات اقتصادی را گرفته است. نتایج نظرسنجی رصدخانه مهاجرت ایران اقشار مختلف اجتماعی نشان می‌دهد مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر تمایل به مهاجرت در میان همه اقشار مورد مطالعه این نظرسنجی عبارت است از تحریم، نوسان قیمت ارز، تورم و شرایط اقتصادی، بی‌ثباتی اقتصادی و اجتماعی در کشور، ناامیدی نسبت به آینده، دستیابی به رفاه و امنیت بیشتر، کیفیت زندگی بهتر در خارج از کشور، وجود برخی تبعیض‌ها، بی‌نظمی و بی‌قانونی در جامعه، دغدغه آینده فرزندان و سطح حقوق، دستمزد و تناسب آن با هزینه‌ها از دیگر دلایل میل بالای مهاجرت در میان ایرانی‌ها عنوان شده است.

همچنین در تحقیقی دیگر بر «ساختار و رویه اداری مراکز علمی و اجرایی کشور» و «ناکارآمدی قوانین اجرایی کشور» در میل نخبگان به مهاجرت تأکید شده است. ساختار ناکارآمد، سختی‌های زیاد و امکانات کم برای فعالیت‌های علمی در کشور، قوانین اجرایی ناکارآمد و محدودیت‌های ناشی از آن، کمبود شایسته‌سالاری و مواردی این‌چنین از عوامل اصلی مهاجرت نخبگان از کشور بوده‌اند. بستر و شرایط مناسب



میل به مهاجرت در تمامی اقشار و طبقات اجتماعی در حال گسترش است. به عبارت دیگر، طبقه اجتماعی تأثیری در مهاجرت ندارد

جایگاه ایران در شاخص‌های کلیدی مهاجرت‌های بین‌المللی		
شاخص	رتبه ایران (در میان سایر کشورها)	منبع
رتبه مهاجرت فرستی ایران (بر اساس جمعیت ایرانیان ساکن خارج از کشور در سال ۲۰۲۰)	۵۴ (از ۲۳۲)	UNDESA, ۲۰۲۰
رتبه مهاجرت پذیری ایران (بر اساس جمعیت مهاجران ساکن در سال ۲۰۲۰)	۲۳ (از ۲۳۲)	UNDESA, ۲۰۲۱
رتبه دانشجوی فرستی ایران (بر اساس جمعیت دانشجویان ایرانی ساکن خارج از کشور در سال ۲۰۱۸)	۱۹ (از ۲۴۱)	UIS, ۲۰۲۱
رتبه دانشجوی پذیری ایران (بر اساس جمعیت دانشجویان خارجی ساکن ایران در سال ۲۰۱۸)	۳۱ (از ۲۴۱)	UIS, ۲۰۲۱
رتبه ایران در شاخص جریان بالقوه مهاجرت (بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۷)	۸۷ (از ۱۵۲)	GALLUP WORLD POLL, ۲۰۱۷-۲۰۱۵
رتبه ایران در شاخص جریان بالقوه جذب استعدادها (بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۷)	۷۷ (از ۱۵۲)	GALLUP WORLD POLL, ۲۰۱۷-۲۰۱۵
رتبه ایران در شاخص جریان بالقوه مهاجرت جوانان (بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۷)	۷۷ (از ۱۵۲)	GALLUP WORLD POLL, ۲۰۱۷-۲۰۱۵
رتبه پناهنج فرستی ایران (تعداد ایرانیان در وضعیت پناهنجی در جهان در سال ۲۰۲۰)	۱۴ (از ۱۹۵)	UNHCR Data Finder, ۲۰۲۱
رتبه پناهنده فرستی ایران (تعداد ایرانیان در وضعیت پناهنجی در جهان در سال ۲۰۲۰)	۲۲ (از ۱۹۴)	UNHCR Data Finder, ۲۰۲۱
رتبه پناهنده پذیری ایران (تعداد پناهندگان ساکن ایران در سال ۲۰۲۰)	۱۰ (از ۱۶۹)	UNHCR Data Finder, ۲۰۲۱
رتبه ایران در شاخص جهانی قدرت پاسپورت (در سال ۲۰۲۰)	۱۸۴ (از ۱۹۹)	Henleyglobal, ۲۰۲۱

منبع: برگرفته از سالنامه مهاجرتی ایران ۱۴۰۰ (مرکز رصد فرهنگی کشور)